

**ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
КЫРГЫЗ-РОССИЯ СЛАВЯН УНИВЕРСИТЕТИ**

К 10.22.648 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК 4:481-52:494.3-52

РОЗЫКОВА МАВЛЮДА БАРАТОВНА

**ОРУС, КЫРГЫЗ ЖАНА ӨЗБЕК МАКАЛ-ЛАКАПТАРЫНДА «ЖАКШЫЛЫК»
ЖАНА «ЖАМАНДЫК» КОНЦЕПТТЕРИНИН ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ**

10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана
салыштырма тил илими адистиги

филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын алуу үчүн изденип
жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Ош-2023

Диссертациялык иш Ош мамлекеттик университетинде аткарылды

Илимий жетекчи: **Мадмарова Гулипа Араповна**, филология илимдеринин доктору, доцент, Ош мамлекеттик университетинин орус филологиясы факультетинин деканы

Расмий оппоненттер: **Лазариди Милана Исааковна**, филология илимдеринин доктору, профессор, Б. Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин орус тили кафедрасынын профессору
Абыканова Гүлмира Артыковна, филология илимдеринин кандидаты, К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин жалпы жана орус тил илими кафедрасынын башчысы

Жетектөөчү мекеме: Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин Гуманитардык факультетинин филология бөлүмү, 720044, Бишкек шаары, Жал кичи району, Тыналиев көчөсү, 30-43

Диссертациялык иш **2023-жылдын 17-ноябрында саат ____** Б.М. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университети жана Ош мамлекеттик университетиндеги филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын ыйгаруу боюнча К.10.22.648 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720000, г.Бишкек, Чуй, 44. Коргоонун онлайн трансляциясынын идентификациялык коду: <https://vc.vak.kg/b/102-nue-ms2-yib>

Диссертациялык иш менен Ош мамлекеттик университетинин (7140000, Ош ш., Ленин к., 333) жана Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин (720000, Бишкек ш., Киевская к., 44) китепканаларынан таанышууга болот.

Автореферат 2023-жылдын 15-октябрында жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы, филология илимдеринин кандидаты

Ибраимова Г.О.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Тил илиминдеги учурдагы изилдөөлөр тилди антропоцентридик окуунун негизги концепциясы катары карайт, башкача айтканда, лингвистикалык кубулуштарды изилдөө адам, анын ой жүгүртүүсүнүн өзгөчөлүктөрү, ар кандай кубулуштарга жана кырдаалдарга мамилеси, реалдуулук кубулуштарын кабыл алуусу, баалуулуктарды, жакшылыкты же жамандыкты түшүнүүсүн өзгөчөлүктөрүн эсепке алып жүргүзүлөт.

Макал-лакаптардын концептуалдык чөйрөсү кыйла кеңири, бирок анын көптөгөн компоненттеринин ичинен биздин оюбузча, «жакшылык» жана «жамандык» концепттери эң маанилүүлөрдүн бири. Азыркы тил илиминде макал-лакаптарга ар тараптуу талдоо көрсөткөн көптөгөн изилдөөлөр болгонуна карабастан, паремияларга байланыштуу көптөгөн дүйнөнүн макал-лакаптык картинасынын маданий аспектисин изилдөө маселелери бар. Бул түшүнүктөр ар бир адамдын жашоосунда маанилүү орунду ээлеп, макал-лакаптардын маданий-концептуалдык мазмунун изилдөө жагынан эң чоң кызыгууну жараткандыктан, биз жакшылык – жамандык оппозициялысына кайрылдык.

Диссертациянын актуалдуулугу тилди маданияттын бир бөлүгү катары изилдөө этностордун макал-лакаптарда чагылдырылган лингвоменталдык өзгөчөлүктөрүн ачып берүү болуп эсептелет, ошондой эле когнитивдик аспектиде изилденип жаткан тилдердин паремияларын антропоцентридик жана лингвомаданий изилдөө методологиясы жетиштүү иштеп чыгылбаган. Биздин оюбузча, дүйнө картинасын макал-лакаптардын жардамы менен концептуалдаштыруу маселеси да жетиштүү изилденген эмес.

Теманын илим-изилдөө мекемелеринин пландары жана программалары менен байланышы. Иш жекече демилге катары аткарылды.

Изилдөөнүн максаты. Жакшылык – жамандык оппозициясын камтыган орус, кыргыз жана өзбек макал-лакаптарындагы лингвомаданий өзгөчөлүктөрүн аныктоо.

Бул максатка жетишүү үчүн төмөнкүдөй конкреттүү **милдеттер** жүзөгө ашырылды:

- 1) макал-лакаптын негизги бирдиги катары анын лингвокультурологиялык мазмунун аныктоо;
- 2) орус, кыргыз, өзбек тилдериндеги макал-лакаптардагы “жакшылык” жана “жамандык” концептилеринин семантикалык компоненттерин жана аларды туюнтуу каражаттарын аныктоо;
- 3) “жакшылык” жана “жамандык” моралдык-баалоочу категориялары менен берилген билимдин когнитивдик структураларын белгилөө;

4) орус, кыргыз жана өзбек тилдеринде “жакшылык” жана “жамандык” концептилерин чагылдырган негизги когнитемаларды аныктоо;

5) орус, кыргыз жана өзбек тилдериндеги “жакшылык” жана “жамандык” негизги концептилерин менен дүйнөнүн картинасын изилдөөнүн өзгөчөлүктөрүн жана бул түшүнүктөрдү макал-лакаптардын жардамы менен концептуалдаштырууну баяндоо;

6) орус, кыргыз жана өзбек элдеринин дүйнөсүн провербиалдык картинасынын аксиологиялык фрагментинин ядролук компоненти катары “жакшылык” жана “жамандык” оппозициясынын структуралык жана этикалык маанисин аныктоо.

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыктары:

1) жакшылык-жамандык оппозициясынын мазмуну жана лингвистикалык объективтештирүү чөйрөсү кеңейтилди;

2) үч элдин макал-лакаптар картинасында дүйнөнү концептуалдаштыруунун өзгөчөлүктөрү ачып берилди;

3) орус, кыргыз жана өзбек тилдериндеги макал-лакаптарга лингвокультурологиялык талдоо жүргүзүүдө «жакшылык» жана «жамандык» түшүнүктөрү менен байланышкан маданий маанилүү түшүнүктөр жөнүндөгү көз караштар тереңдетилди;

4) изилденип жаткан элдердин баалуулуктар жана антибаалуулуктар системасында «жакшылык» жана «жамандык» концепттеринин аксиологиялык мааниси аныкталган;

5) полиэтникалык аймактын тургундарынын тилдик аң-сезиминде жакшылык-жамандыктын оппозициясынын орду аныкталган.

Изилдөөнүн практикалык баалуулугу алынган натыйжаларды лингвокультурология, когнитивдик лингвистика боюнча изилдөөлөрдө, маданияттар аралык байланыштын негиздерин, орус, кыргыз, өзбек тилдеринин паремиологиясын окутуу практикасында колдонуу мүмкүнчүлүгүндө.

Коргоого коюлган негизги жоболор:

1) макал-лакаптар элдин экстралингвистикалык факторлорунун жыйындысын камтыган жалпы тилдик инсандын продуктусу. Бул факторлор этномаданий мүнөзгө ээ дүйнө жөнүндөгү ойлор, дүйнө тааным мамилелери, жамааттык тилдик инсандын лингвокогнитивдик деңгээлине туура келген моралдык, этикалык жана эстетикалык багыттары;

2) жакшылык-жамандык оппозициясы жалпы адамзаттык баалуулуктарды орус, кыргыз жана өзбек тилдеринде актуалдаштырат;

3) жакшылык менен жамандык жөнүндөгү концептуалдык көз караштар конкреттүү этностун маданий жана тарыхый салттарын чагылдырат;

4) орус, кыргыз жана өзбек тилдеринин паремияларынын материалында берилген «жакшылык» жана «жамандык» түшүнүктөрүн талдоо бул тилдердин түзүлүшүндө бири-

бирине карама-каршы келген эки түшүнүк эмес деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет. Мында тиешелүү түшүнүктөрдү дайыма эле так аныктоого болбой турган бирдиктүү антонимдик түшүнүк катары каралат. Бул оппозициянын окшош тилдик каражаттар аркылуу репрезентациялануусу аркылуу далилденет;

5) орус, кыргыз жана өзбек элдеринин аң-сезиминин доминанттары жакшылыктын баалуулугу жөнүндөгү билдирүүлөр болуп саналат, бирок жакшылык менен жамандыктын оппозициясына болгон мамиле респонденттердин жаш курагына жана алардын жынысына жараша болот;

6) "жакшы" жана "жаман" түшүнүктөрүнө орус, кыргыз жана өзбек тилдеринде сүйлөгөндөрдүн аң-сезиминде чагылдырылган адеп-ахлактык, диний-философиялык, субъективдүү жана психологиялык, прагматикалык мүнөздөмөлөр кирет жана каралып жаткан түшүнүктөрдү мүнөздөөчү когнитивдик белгилер түрүндө көрсөтүлөт;

7) дүйнөнүн проverbsалдык картинасында сөздөр улуттук маданияттын символу катары чыгып, ойлорду, сезимдерди, эмоцияларды чагылдырууга жана тиешелүү түшүнүктүн образдык жана аксиологиялык компоненттерин бекитүүгө кызмат кылат.

Изденүүчүнүн жекече салымы тема тандоодо, факты топтоодо, системалаштырууда, чечмелөөдө, жалпылап тыянактоодо, адабиятка сереп жасоодо, библиография түзүүдө ишке ашты. Теориялык маселелерди талкуулоодо, терминдердин маани-маңызын талдоодо, талаш маселелерди кароодо, ишти редакциялоодо жетекчинин кызматы маанилүү болду.

Иштин апробациясы. Изилдөөнүн материалдары ОшМУнун орус филологиясы факультетинде талкууланган. Эмгектин мазмуну боюнча 13 макала жарык көргөн. Бул макалалардын бири SCOPUS журналында, калгандары РИНЦ басылмаларында жарыяланган.

Иштин түзүлүшүн проблеманын жана теманын логикасы аныктады. Изилдөө киришүүдөн, үч главадан, корутундудан жана колдонулган адабияттардын тизмесинен турат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилдөө темасын тандоонун актуалдуулугу негизделип, анын объектиси, предмети, максаты жана конкреттүү милдеттери аныкталат. Илимий жаңылыгы айтылып, теориялык жана практикалык баалуулугу ачылат. Изилдөөнүн материалдары жана методдору баяндалат, коргоого берилген жоболор түзүлөт, иштин апробациясы, иштин көлөмү жана түзүмү көрсөтүлөт.

Биринчи глава «Орус, кыргыз, өзбек тил илиминдеги макал-лакаптарды салыштырмалуу изилдөө жөнүндө» деп берилип, эки параграфтан турат.

1.1. Макал-лакаптар элдердин улуттук аң-сезимин изилдөөнүн булагы катары. Макал-лакаптарды изилдеген орус, кыргыз, өзбек тилчилеринин эмгектери талданат.

Орус тил илиминде макал-лакаптарга өзгөчө кызыгуу 19-кылымдын аягы, 20-кылымдын башынан тартып, орус макал-лакаптары дүйнөнүн башка элдеринин макал-лакаптары менен салыштырылып изилдене баштагандан тарта байкалат. 19-кылымдагы орус паремнографиялык булактарынын ичинен, мисалы, И.Голшухтун орус, француз, немис тилдериндеги макал-лакаптарды салыштырган «Накыл сөздөр, макал-лакаптар же элдик акылмандык үч тилде: орус, француз жана немис тилдеринде» [Голшух 1888] жыйнагын белгилей кетүү керек. Г.Л. Пермяков көп жылдар бою макал-лакаптардагы улуттук жана интернационалдык проблемаларды айтып, көптөгөн макалаларында жана монографияларында өз пикирин билдирген [Пермяков 1988].

Ар кайсы элдердин макал-лакаптарында, накыл сөздөрүндө жалпы белгилер менен катар, тигил же бул элдин социалдык-тарыхый, экономикалык жана маданий өзгөчөлүктөрү жөнүндө сөз кылууга боло турган өзгөчөлүктөр да бар. Ошондуктан, тил илиминде түрдүү этностук топтордун ылакап сөз айкаштарын салыштырып изилдөө чоң мааниге ээ болгон. Бул проблемага орус окумуштууларынын В.Н. Кравцов, В.П. Аникин, В.П. Жуков, Г.Л. Пермяков, В.В. Виноградов; көптөгөн өзбек жана кыргыз фольклорчуларын: К.Абдуллаев, С.Закиров, С.Гапаров, К.Зулпукаров, А.Н. Лисс, Шерали Рузи, Б.Каримов, Ш.Ризо, У.Азимов, У.Холматов, Х.Зариф, М.Афзаловдун эмгектери арналган.

Бул илимпоздордун эмгектеринде макал-лакаптар лингвистикалык, логикалык-семантикалык жана көркөм-образдуу өңүттө изилденет.

Биздин изилдөөлөр лингвокультурологиялык багытта жүргүзүлөт. Изилдөөчүлөр концепттерди паремнологиялык материал негизинде изилдөөгө кайрылышат.

1.2. Когнитивдик лингвистикадагы «концепт», «концептосфера», «фрейм», «сценарий», «пропозиция» түшүнүктөрү жөнүндө. Концепт, фрейм, гештальт, сценарий, пропозиция ж.б. сыяктуу когнитивдик лингвистиканын негизги түшүнүктөрү баяндалат. Паремикалык антонимдерди когнитивдик, билип таануучулук өңүтнүдө иликтөөдө концепт, концептосфера, прототип, когнитема, фрейм, сценарий жана пропозиция сыяктуу түшүнүктөргө таянып, макал-лакаптардагы билимдин, көз караштардын түзүлүшү, сакталышы, ойтутумда жайгашышы, кырдаалга ылайык колдонушу каралат. Бул түшүнүктөр улуттук менталдык чөйрөнү, менталитетти жаратат.

Юлтимирова концепттин бардык аныктамаларын системалаштыруу менен бул

терминди түшүнүүнүн үч негизги багытын аныктайт: лингвистикалык, когнитивдик, маданий [Юлтимирова 2007:17].

Биздин «**Орус, кыргыз жана өзбек макал-лакаптарында «жакшылык» жана «жамандык» концепттеринин чагылдырылышы**» аттуу изилдөөбүз маданий ыкмага ылайык түзүлөт. Бул изилдөө үчүн концепттин жумушчу аныктамасы: концепт – бул тилдик инсандын аң-сезиминде сакталган жана тилдик каражаттар аркылуу объектиленштирилген жамааттык ой жүгүртүүнүн продуктусу болгон, маданий жактан белгиленген семантикалык бирдик.

Экинчи глава «Тилдин этикалык концептосферасындагы «жакшылык» жана «жамандык» концепттеринин ордун изилдөө методологиясы» деп аталып, жети параграфка негизделет.

2.1. Концепттерди изилдөөнүн негизги ыкмалары. Изилдөөдө колдонулган ыкмаларды сүрөттөйт.

Кандай гана иште болбосун изилдөө ыкмалары маанилүү орунду ээлейт. Тилдик бирдиктердин лексикалык жана грамматикалык семантикасын сүрөттөө үчүн колдонулган лингвистикалык методдор лингвокогнитивдик изилдөөнүн методуна айланат. Когнитивдик лингвистика тилдеги белгилүү бир концептти билдирген тилдик бирдиктердин семантикасын карайт.

Биз өз ишибизде орус, кыргыз жана өзбек тилдеринин паремияларын лингвистикалык изилдөөнүн комплекстүү методологиясын колдондук. Негизги метод болуп макал-лакаптарга концептуалдык, салыштырма, маданий-компоненттик талдоо саналат, ал коюлган милдеттердин алкагында фактылык материалдарды түз системалаштырууда колдонулган. Биз этникалык топтордун руханий дүйнөсүн чагылдырган жакшылык/жамандык түшүнүктөрүнүн бинардык карама-каршылыктарынын системасын карадык. Семантикалык ыкманын алкагында макал-лакаптардын компоненттеринин категорияларына бөлүнүшү жана классификациясы колдонулат; орус, кыргыз жана өзбек тилдеринде сүйлөгөндөрдүн этникалык өзгөчөлүктөрүн аныктоо үчүн статистикалык ыкма колдонулат, бул элдин курчап турган чындыкты жана дүйнөнү кабыл алуу өзгөчөлүктөрүн ачууга көмөктөшөт; лингвокультурологиялык чечмелөө ыкмасы; макал-лакаптардын маанилерин сыпаттоого жана түшүндүрүүгө салым кошкон котормо ыкмасы.

2.2. Этика, тил жана маданият. «Жакшылык-жамандык» түшүнүгүнүн этикалык баалуулуктар системасындагы орду аныкталат. Жагдайга жараша эң жогорку деп таанылган баалуулуктарды ишке ашыруу жакшылык; кээ бир төмөнкү баалуулукту ишке ашыруу жамандык болуп эсептелет.

Этика – бул адамдын коомдогу жүрүм-туруму, анын баалуулуктарды жана иш-аракеттерди тандоосу, моралдык баалуулуктарга ылайык жасаган иш-аракеттери жөнүндөгү илим. Ар бир инсандын өзүнүн баалуулуктарынын "пирамидасы" болот. Мындай «пирамиданын» же иерархиянын негизи кайсы гана элге, маданиятка таандык экенин көрсөтүп турат. Ошондуктан, белгилүү бир элдин маданий мурасын изилдөө менен этикалык баалуулуктардын өзгөчөлүктөрү жөнүндө сөз болот.

2.3. Маданият жана лингвомаданият түшүнүгү параграфында «маданият» жана «лингвомаданият» түшүнүктөрү талдоого алынган.

Тилде дүйнөнүн маданий сүрөтү ишке ашып, сөз жүзүндө сакталып, муундан муунга өтүп турат. Бул процессте сөздөр жөн гана предметтердин жана кубулуштардын аталышы эмес, дүйнөнүн маданий картинасы призмасы аркылуу өткөн чындыктын бул элге мүнөздүү өзгөчөлүктөргө ээ болгон фрагментин чагылдырат.

Маданияттар аралык коммуникацияда эң көп көйгөйлөр маалыматты бир тилден экинчи тилге которууда пайда болот. Албетте, ар кандай тилдер дүйнөнүн ар кандай сүрөттөрүнөн улам так котормо мүмкүн эмес. Тилдик карама-каршылыктын эң кеңири таралган учуру – бул белгилүү бир түшүнүктү туюнтуу үчүн так эквиваленттин жоктугу, ал тургай, түшүнүктүн өзүнүн жоктугу болуп эсептелет. Себеби, мындай терминдер менен белгиленген түшүнүктөр же предметтер тигил же бул маданиятка гана таандык, ал эми башка маданияттарда алар жок, демек, аларды туюндуруучу терминдер жок.

Лакуналарды (боштук) табуу анча деле кыйын эмес: сөздүктө бүтүндөй тилдик түзүлүштүн жардамы менен же сөздүн башка бөлүгүнүн жардамы менен түшүндүрүлсө, анда бул боштук. Мисалы, кыргыз тилинде төркүн / кайың-журт деген түшүнүктөр бар. Аларды бир сөз менен орусча, өзбекчеге которуу мүмкүн эмес. Күйөөсү бар аялга төркүн тууган, эркекке аял тараптан болгон туугандардын баары кайың-журт, аялга күйөөсүнүн тууганы да кайың-журт деп аталат. “Эрдин тууганына караганда өз тууганы (турмушка чыккандан кийин)” деген түшүнүк орус жана өзбек тилдеринде да бар, бирок кыргыздын төркүнү кыргыздын үй-бүлөлүк турмушунун кылдат жактарын билдирген түшүнүк алкагы. Маселен, төмөнкү макал-лакаптарды келтирүүгө болот:

1. *Кыздын сырын төркүнү билет*
2. *Катын төркүнү төрдөн кайтат, эр төркүнү иреден кайтат*
3. *Төркүндүн төбөсү – кубат*

Тил маданий чыгармачылыктын бардык маанилүү учурларына активдүү катышат. Гумбольдт тил менен маданият бири-бири менен ушунчалык тыгыз байланышта болгондуктан, эгер бири бар болсо, андан экинчисин да чыгарууга болот деп эсептеген.

Биринчиден, тил жана маданият адамдын дүйнө таанымын, аң-сезиминин чагылдырат. Экинчиден, инсан тил жана маданияттын субъектиси болуп саналат. Адамдар тил аркылуу баарлашышат жана маалымат беришет.

Ошентип, тил маданиятты сактап, муундан муунга өткөрүп берет. Тил – маданиятты түзүүнүн, өнүктүрүүнүн жана сактоонун куралы. Демек, тил менен маданият бири-бири менен тыгыз байланышта жана өзүнчө жашай албайт.

2.4. И.Канттын этикалык моделиндеги «жакшылык» жана «жамандык» концепттери. Иммануил Кант (1724-1804) - немис классикалык философиясынын негиздөөчүсү. «Адеп-ахлак метафизикасынын негиздери» жана «Практикалык акыл-эстин сыны» деген эмгектеринде этика теориясын ачып берген. Канттын философиясындагы практикалык акыл – моралдык жүрүм-турумдун принциптеринин бирден-бир булагы; бул акыл-эстин эрке айлануусу. Канттык этика үчүн таяныч пункту адамдардын реалдуу иш-аракеттери эмес, «таза» моралдык эрктен келип чыккан нормалар болуп саналат. Бул милдеттин этикасы.

2.5. «Жакшы» жана «жаман» түшүнүктөрүнүн түзүлүшү жана концептуалдык мазмуну жөнүндө. Жамандык мазмуну боюнча жакшылыкка карама-каршы келет. Ошого жараша ал, биринчиден, адеп-ахлактык талаптарга карама-каршы келген бардык адеп-ахлаксыздык жөнүндө эң жалпыланган ойлорду билдирет; экинчиден, терс моралдык сапаттарга жалпы, абстракттуу мүнөздөмө; үчүнчүдөн, адамдардын терс аракеттерине баа берүү болуп эсептелет. Жамандыкка адамдардын көрө албастык, текебердик, өч алуу, кылмыштуулук сыяктуу сапаттары кирет.

2.6. Этностун аң-сезиминдеги «жакшылык» жана «жамандык» концепттеринин менталдык структурасы. Жакшылык/жамандык оппозициясын өзүнө камтыган негизги концепттер элдин улуттук өзгөчөлүгүн калыптандырып, анын өкүлдөрүнүн тилдик аң-сезиминде улуттук маданиятты вербалдык түрдө чагылдырат [Степанов 2004: 43]. Алар тигил же бул элдин алган жеке тажрыйбасын, анын тарыхый жолун жана маданий байлыгын чагылдырат [Folina, Fomin 2018: 54].

Орус маданиятында *добро* деген сөз башында материалдык жыргалчылыкты билдирген. Тарыхый жактан алганда, орус адамы үчүн мүлк жакшылык түшүнүгүнө кирген маанилүү материалдык баалуулуктардын бири болуп саналат, ал тургай, ошол эле синонимге ээ: мүлк = *добро* (*имущество*). Бирок ошол эле учурда чындыктын илимий принциби актуалдуу болуп саналат: орус адамы үчүн мүлк *добро* (жакшылык) деген талашсыз чындык. Кийинчерээк христиан динин кабыл алуу менен жакшылык түшүнүгү кеңейип, боорукердик, кубаныч, мекенчилдик жана бир нерсенин же адамдын жакшы сапаттарын жана башка көптөгөн нерселерди билдире баштаган.

Негизгиси жакшылык жамандыкка, кыйынчылыкка, кырсыкка каршы туруу. Түрк лингвомаданиятында *жакшылык/яхшилик* сферасы түшүнүгү төмөнкүдөй түшүнүктөрдү камтыйт: бул жакшы иш, пайда; бирөөнүн же бир нерсенин жакшы сапаты; береке; майрамдар (той); бакыт. Кыргыздар менен өзбектер үчүн жакшылык – тынчтык, зекет, кайрымдуулук, үй-бүлө, көп балалуу болуу, узун өмүр ж.б. Жамандык - өлүм, баласыздык, согуш, жаман иштер.

Бул элдердин айткандарына караганда, байлыкты кээде жамандык деп да атоого болот, бирок жамандык материалдык жыргалчылыктын өзү эмес, аны алуу жолу. Эгерде адам арам жол менен байлыкка ээ болсо, анда ал макалдарда: ач көз, жаман, «жакшылык менен туугандыкты эстебеген» ж.б.деп сапатталат. Байлык адал жол менен табылса, анын ээси элге көп жакшылыктарды жасай алат. Демек, жамандык акчада эмес, адамдын ач көздүгүндө.

Демек, жакшылык менен жамандыкты түшүнүү элдин өзүнөн көз каранды деген жыйынтыкка келсек болот. Менталдык денгээлде бардык элдер абдан окшош, ошондуктан ар бир адамдын жакшылык менен жамандыкка болгон мамилеси бирдей: жамандык айыпталат, жакшылык кабыл алынат.

2.7. Лингвоэтникалык маданияттагы «жакшы» жана «жаман» түшүнүктөрү.

Жакшылык менен жамандык концепттери универсалдуу, панхрониялык, жалпы жана алар үчүн, биздин оюбузча, ар бир маданиятта жогорудагы универсалдыктарды ачып берүүчү постулаттар, «ачкычтар» бар. «Добро»/«зло», «жакшылык»/«жамандык» жана «яхшилик»/«ёмонлик» лингвомаданий түшүнүктөрүнүн баалоочу мүнөздөмөлөрү жалпысынан «жакшы-жаман» карама-каршылыгында келтирилген.

Орус улуттук маданиятынын алкагында критикалык ой жүгүрткөн, адеп-ахлактык тандоо жасай алган жана бийик адеп-ахлактык принциптерди карманган адамды калыптандырган баалуулуктардын бири жакшылык болуп эсептелет. *Добро* сөзүнөн *доброта, добродушный, добрый, добродетельный, доброжелательный, добросердечный, добрососедский, по-доброму* лексемалары түзүлгөн. «*Люди добрые*», «*добрый человек*», «*добрый молодец*» кайрылуулары орус маданиятында, адабияты жана фольклорунда кенен колдонулган.

Түрк тилдеринде *жакшылык / яхшилик* сөздөрүнөн да көптөгөн жаңы сөздөр түзүлөт (*жакшы / яхшы, жакшылыкча / яхшиликча, жакшылануу / яхшиланмок - жакшыртуу, жакшысы / яхшиси*).

Ошондой эле кыргыз, өзбек тилдеринде *жакшысыңбы*, ден соолугуң жакшыбы деген маанини туюнткан *жакшысызбы / яхшимисиз* деген сөз менен учурашуу салтка айланган.

Коштошуп жатканда кыргыздар менен өзбектер “*жакшы баргыла / яхши боринг*” – *тынчтыкта жүр*, “*жакшы калгыла / яхши колинг*” – жакшылыкта, бейпил болгула дешет.

Түрк элинин каада-салты боюнча жолукканда маектешинин иштерине жана бардык майда-чүйдөсүнө чейин чын жүрөктөн кызыгып: кандайсың, балдары, аялы, үй-бүлөсү кандай? Жөн эле салам айтып, басып өтүп кетсең, анда кыргыз же өзбекти таарынтып аласың.

Үчүнчү глава «Орус, кыргыз, өзбек этносторунун менталдык аң-сезиминдеги жакшылык жана жамандык концепттеринин макал-лакаптардын материалында компоненттик талдоо жүргүзүүнүн жыйынтыктары».

3.1. «Жакшы» жана «жаман» концепттеринин макал-лакаптардагы эксплициттик (ачык-айкын) көрүнүшү. Макал-лакаптарда айтылган идеялар ачык да, кыйыр да айтыла берет. Биринчи типтеги макал-лакаптар баарына түшүнүктүү жана жеткиликтүү болсо, экинчилери белгилүү бир турмуштук тажрыйбаны, түпкү билимди, эрудицияны талап кылат. Баарынан да жалпы билимдин мындай фондусу бир этникалык, социалдык, маданий коомчулуктун өкүлдөрүн бириктирет. Бул бизге макал-лакаптарды лингвوماданий аспектиде кароого мүмкүндүк берет. Маселен, орус тилиндеги «Ум хорошо, а два лучше» (Акыл жакшы, бирок эки жакшы) деген макалы маанилүү маселелерде тажрыйбалуу адамдар менен кеңешүү керектигин ачык көрсөтүп турат.

«Волка ноги кормят» (карышкырды бутубагат) деген макалда карышкыр өзүн багуу үчүн ар дайым олжо издеп жүгүрөт деген тымызын маалымат камтылгандыктан, бул макалдын мааниси адам ачка өлгүсү келбесе, иштөө керек дегенди билдирет. Макал-лакаптарда коомдук пикирдин ачык-айкын чагылдырылышы кыйыр сөзгө караганда аз кездешет.

3.2. Макал-лакаптарда «жакшы-жаман» деген түшүнүктүн имплициттик (кыйыр түрдө) чагылдырылышы. Орустардын «Не в свои сани не садись» «башкалардын чанасына түшпө» деген макалында терең маани бар, анын келип чыгышы башкаларга дайыма эле түшүнүктүү боло бербейт. Бүгүнкү макалдын мааниси – колундан келбеген, анык жасай албаган ишти кылба. Буга чейин ал “коомдо негизсиз жогорку статуска ээ болуу; (кызматы, билими ж.б. боюнча) жетекчилердин катарында болууга умтулуу»; макал насаат мүнөзүндө болгон жана «бирөөнүн ордун алба» деп кеңеш берген.

Анын түпкү мааниси «улуу эжеден мурун турмушка чыгуу» болгон. Бардык маданияттарда кичүү карындаш улуусунан мурун күйөөгө тийсе, бул туура эмес. Ал эжесинин бактысын "алып кете алат" деп ишенишет жана анын жеке жашоосунда жолу болбойт. Бул көрүнүшкө элдин терс көз карашын чагылдырган бир катар ишенимдер

болгон. Мисалы, «Села не в свои сани Манька, на три года младше сеструхи, а замуж выскочила» (Манька эжесинен үч жаш кичүү, бирок турмушка чыгып кетти), «Не в свои сани сунулася — вперёд сестры-то вышла» (Бирөөнүн чанасына чыгып алды – эжесинен мурда турмушка чыгты) [[https://moou-rodnik.ru/prioda/frazeologizm](https://moou-rodnik.ru/priroda/frazeologizm)].

Бул макалды кыргыз тилине которуу бир топ кыйын, анын болжолдуу мааниси “Өзүңдүн ордунду бил”, “Өзүн өзү билет, өтүгүн төрт илет” деген макалдарда чагылдырылган. Эгерде биринчи сөздө адам өз ордун билиши керек деген ачык билим камтылса, экинчисинде бул насаат кыйыр түрдө айтылат: өтүгүңдү сыйлуу жерге илип алба, б.а. сага таандык эмес нерсени талап кылба, башканы алба. Өзбек тилинде «Ўз хаддингни бил» деген сөз бар, өз ордунду бил.

Ошентип, имплициттүү мазмундагы макал-лакаптарды этникалык топтун тили, маданияты жана тарыхы боюнча белгилүү бир деңгээлдеги билими бар адам гана колдоно алат.

3.3. Жакшылык менен жамандык бирдиктүү антонимдик түшүнүк катары.

Байыркы заманда эле жакшылык менен жамандыктын ортосундагы чексиз байланыш идеясы терең түшүнүлгөнү белгиленген. Эдемде жакшылык менен жамандыктын билими бир даракта болгон, башкача айтканда, жамандыксыз жакшылыкты билүү мүмкүн эмес болчу. Төмөнкү макал-лакаптарда да ушул айтылат.

Нет худа без добра (жакшылыксыз жамандык болбойт);

Не отведав горького, не узнаешь сладкого (ачуунун даамын көрбөй, таттууну тааныбайсың);

Где смех, там и слезы (күлкү бар жерде көз жаш бар);

Не было бы счастья, да несчастье помогло (бакыт жок болмок, бакытсыздык жардам берди).

Жакшылык менен жамандыктын түшүнүктөрү ар кандай маданиятта салыштырмалуу болуп саналат, анткени адамдар мүнөзү жана принциптери боюнча ар түрдүү. Мен үчүн жакшы нерсе башка бирөө үчүн жаман болушу мүмкүн жана тескерисинче. Макал-лакаптарды талдап, алардагы бир эле түшүнүк же кубулуш көп учурда эки тараптан: жакшы жана жаман деп бааланышы мүмкүн экенин белгилей алабыз. Мисалы, тил жөнүндө көптөгөн маданияттарга мүнөздүү болгон «*Язык – мой друг, язык – мой враг*» (Тил – менин досум, тил – менин душманым) деген макалды келтирсек болот. Кыргыз тилинде: «*Жакшы сөз – суу, жаман сөз – уу*» деп айтабыз. Аны орусчага «*Самое сладкое – язык, самое горькое – язык*» (Эң таттуусу – тил, эң ачуусу – тил) деп которсо болот.

Жакшылык менен жамандыктын бирдиктүү антонимдик түшүнүк деген пикирди кыргыз жана өзбек тилдериндеги сүйлөмдө бир сөздүн милдетин аткаруучу:

жакшы-жаман/яхши-ёмон, ысык-суук/иссик-совук, бар-жок / бор-йук сыяктуу түшүнүктөр да колдойт:

Жакшы-жаманды билген адам; Бар-жокко конуш керек; Ыссык-сууктан чогуу оттук. Эрнинг бор-йўгига сабр қилиш; Ота-онанинг иссиқ-совугидан хабар олиб туриш керек.

3.4. Жакшылык менен жамандык жөнүндөгү макал-лакаптардын инварианттуулугу. «Каков привет, таков и ответ» (кандай салам болсо, ошондой жооп) деген маанидеги макал-лакаптарда адамдын жакшылык же жамандык кылуудо тандоо укугу бар экени айтылат. Мындай макал-лакаптар бардык тилдерде көп:

Как сам станешь потчевать, так и люди тебя отпотчуют (орус. Качан сен өзүңдү урматтай баштасаң, эл да сени урматтайт);

Кто на людей яму копает, тот сам в нее попадает (укр. Ким адамдарга чуңкур казса, өзү ага түшөт);

С добрым поведешься – добро переймешь, с худым поведешься – худо переймешь (кырг., өзб. жакшы киши менен жүрсөң жакшына аласың, жаманга мамиле кылсаң жаман багып аласың);

Как аукнется, так и откликнется (орус. кандай салам болсо, ошондой жооп);

Какову чашу другу нальешь, такову и сам выпьешь (белорус. Досуңа кандай чөйчөк куйсаң, ошону өзүң ичесиң).

Макал-лакаптар адамдарды туура жолду тандоого, эч кимге жамандык тилебөөгө, жамандык кылбоого, жакшы менен жаманды айырмалоого үйрөтөт.

Жакшылык менен жамандык концепттери ар бир элдин тил маданиятынын негизги түшүнүктөрүнүн бири. Бул оппозициянын концептосферасын изилдөө менен этностун дүйнө таанымын, анын стереотиптерин жана приоритеттерин байкай алабыз.

Андан ары бул параграфта орус, кыргыз жана өзбек тил маданиятындагы жакшылык-жамандык концептосферасына кирген түшүнүктөр талданат.

Параграфта ар кайсы элдердин макал-лакаптарын, накыл сөздөрүн карап чыгуу менен орус же түрк элдеринин улуттук ой жүгүртүүсүнүн менталдык өзгөчөлүктөрү, алардын моралдык-этикалык көз караштарынын өзгөчөлүктөрү жөнүндө сөз кылууга болот деген корутунду чыгарылды.

3.5. Орус, кыргыз, өзбек элдеринин макал-лакаптарындагы жакшылык менен жамандык концепттерин чагылдырган негизги когнитемалар. «Когнитема»

түшүнүгүн жана жакшы-жаман концепттери аркылуу берилген негизги когнитемаларды талдоого арналган.

Орус макалдары: *Теплое слово и в мороз согревает* (жылуу сөз аязда да жылыйт; *Счастье родителей – честность и трудолюбие детей* (ата-эненин бактысы балдардын чынчылдыгы, эмгекчилдиги); *Добрый конь не без седока, а честный человек не без друга* (жакшы ат чабандессиз, адал доссуз болбойт); *Где справедливость, там и правда* (адилеттик бар жерде чындык бар); *Учение – свет, а неученье – тьма* (Окуу – жарык, ал эми наадандык – караңгылык); *Добрая слава лучше богатства* (Жакшы атак байлыктан артык). Бул макал-лакаптардан төмөнкү когнитемаларды бөлүп алсак болот: жылуу сөз жакшы; жакшы адамдын достору бар; адилеттүүлүк жакшы; окуу жакшы; жакшы репутация жакшы.

Кыргызча макалдар: *Абийир тапса баласы, атасына бак конот. Билген минди башкарат. Биринчи байлык – ден соолук, экинчи байлык – ак жоолук, учунчу байлык – жуз соолук. Кенешип кескен бармак оорубайт. Тактыктан достук бузулбайт. Ынтымак болбой, иш оңолбойт. Ынтымак бар жерде – ырыс бар. Эмгектин тубу ырахат, эринчекке конбос бак.* Кыргыз элинин бул макал-лакаптарында төмөнкүдөй когнитемаларды белгилесе болот: жакшы бала жакшы; билим жакшы; ден соолук, аял (үй-бүлө); достордун көп болгону жакшы; бир нерсе кылуудан мурун кеңешүү - жакшылыкка; так болуу жакшы; макулдук бакыт алып келет; эмгек жакшы.

Өзбекче макалдар: *Ватани борнинг бахти бор, мехнати борнинг тахти* (мекени бар бактылуу, эмгеги бар – байлыгы бар). *Хайрли ишининг кечи йўқ* (жакшылык кылуу эч качан кеч эмес). *Инсофи борнинг баракати бор* (абийирдүү адамда береке болот). *Ҳақиқатнинг юзи – ёруғ, қўли – узун* (чындыктын жүзү жарык, колу узун). *Тинчлик – бахт, соғлик – тахт* (тынчтык – бакыт, ден соолук – байлык). *Хунарманднинг нони бутун* (устанын наны бүтүн).

Бул жерде төмөнкү когнитемаларды ажыратууга болот: өз мекенинде жашаган жакшы; жакшылык кылуу керек; абийир, адилеттик, тынчтык, ден соолук жакшы; устанын байлыгы бар.

Концепт дүйнөнүн макал-лакап сүрөтүнүн негизги бирдиги, ошондуктан аны түзгөн когнитемалар жыйындысын аныкташыбыз керек. Ал эми макал-лакаптарды когнитивдик талдоодо концепттин фрейм, сценарий сыяктуу түрлөрүн четте калтырууга болбойт.

3.6. Орус, кыргыз жана өзбек тилдеринде сүйлөгөндөрдүн «жакшылык» жана «жамандык» деген стимул сөздөрү боюнча ассоциативдик экспериментинин жыйынтыгы

Биз «жакшы» жана «жаман» деген стимул сөздөрдүн ассоциацияларын аныктоо үчүн калктын түрдүү катмарларынын арасында ассоциативдик эксперимент жүргүздүк. Биз эки жаш курактык топту: 18 жаштан 35 жашка чейин жана 35 жаштан 60 жашка чейин алып, сунуш кылынган сөздөр аларда кандай ассоциацияларды жаратаарына жооп берүүнү сурадык.

Ассоциативдик эксперименттин жыйынтыгы: үч элде тең жакшылык менен жамандыктын негизги түшүнүктөрү бирдей. Жаш курагы, албетте, бул концептти белгилүү бир адамдын түшүнүүсүндө өз изин калтырат.

Орус, кыргыз жана өзбек маданиятынын өкүлдөрүнүн жакшылык менен жамандыкты түшүнүүсүндө бардык өзгөчөлүктөргө карабастан, бардык адамдарды бирдей эле көйгөйлөр тынчсыздандырат деген тыянак чыгарууга болот. Жакшылык менен жамандык, адамдын жашоосунун негизги критерийи катары, байыркы доорлордон бери адамдар байкап келген чындык кубулуштарынын мисалында этикалык баалуулуктарды чагылдырат.

КОРУТУНДУ

Жакшылык/жамандык карама-каршылыгын билдирген үч тилдин паремияларын изилдөө каралып жаткан тилдердеги окшоштук жана өзгөчөлүктү аныктоого мүмкүндүк берди. Көптөгөн макал-лакаптардын мааниси бирдей, көбүнүн үч тилде эквиваленти бар. Бул бир чети бардык улуттагы адамдардын концептуалдык аң-сезиминин жалпылыгы менен, бир жагынан биз бирдиктүү мамлекет болгон жылдары көптөгөн макал-лакаптар орус тилинен кыргыз жана өзбек тилдерине кабыл алынгандыгы менен түшүндүрүлөт. Бул, жогоруда белгилегендей, «достук», «эмгек» жана башка темадагы макал-лакаптарга тиешелүү: Не имей сто рублей, а имей сто друзей (Жүз сомун жок болсо да, жүз досун болсун), Кто не работает, тот не ест (Иштебеген тиштебейт), Бедность не порок (Кедейлик жамандык эмес) ж.б.

Маданий-тарыхый мүнөзгө ээ болгон макал-лакаптар азыркы адамдын аң-сезиминин вербалдык структураларынын туруктуу компоненттери катары сакталып калган. Мазмунунун спецификасы өзгөргөндө макал-лакаптар 21-кылымда адамдын аң-сезиминде, жашоосунда маани-маңызын сактоочу роль ойнойт.

Макал-лакаптар коомдук турмуштун сергек консерватизминин жана муундан-муунга калуучу маданий эстеликтер бойдон калууда. Бул адаптивдүү социалдык жүрүм-турумдун жүрүш-туруш инварианттарынын формулалары.

Макал-лакаптар күнүмдүк турмуштун философиясын, конкреттүү тарыхый маданияттагы адамдын жашоодогу эмпирикалык тажрыйбасынын квинтэссенциясын

камтыйт. Көптөгөн макал-лакаптар өз мааниси боюнча кырдаалдык метафоралар, ал эми кээ бирлери адам жашоосунун символдору, жашоонун инварианттарынын экзистенциалдык үлгүлөрү, анын дуалисттик табияты болуп эсептелет.

Макал-лакаптар азыркы адамдын турмушунда жана ишмердүүлүгүндө төмөнкүдөй негизги: маданий-тануучулук, жашоого багытталган, инсандык-идентификациялык, адеп-ахлактык, нарк-семантикалык, интеллектуалдык-чыгармачылык, коммуникативдик-риторикалык, инсандык-регулятордук жана психотерапевттик функцияларды ишке ашырат.

Ошентип, ар кандай этникалык топтордун улуттук концептосферасы жөнүндө сөз кыла турган болсок, менталдык деңгээлде дүйнөнүн цивилизациялуу элдери абдан окшош жана кээ бир түшүнүктөрдүн спецификалык түшүнүгү элдердин жашоо образы, үрп-адаттары, диний жана моралдык мамилелери менен түшүндүрүлөт деп ишенимдүү айта алабыз.

Иштин журушунда биз темендегудей тыянактарга келдик.

1. Каралып жаткан тилдерде жакшылык менен жамандык адеп-ахлактын эң жалпы түшүнүктөрү катары, адам дүйнөсүнүн карама-каршы мүнөздөмөлөрү катары кабылданат (сөздүк аныктамаларында карама-каршылык буга чейин эле баса белгиленген);

2. Жакшылык менен жамандык концепттери орус, кыргыз жана өзбек тилдик аң-сезиминин маанилүү элементтерин чагылдырган негизги этикалык карама-каршылыктардын бири болгон оппозицияны билдирет;

3. Орус, кыргыз жана өзбек макал-лакаптарынын материалдары боюнча каралып жаткан бул карама-каршылыктын структурасы өз ара аракеттенүүчү талаалар түрүндө берилиши мүмкүн, анын мазмунун жана структуралык касиеттерин объектилөө тилдин жардамы менен ишке ашат;

4. Талаалардын ар биринин өзөгүн ачкыч лексемалар, ал эми перифериясы көп баскычтуу лингвистикалык каражаттар түзөт.

5. Жакшылык менен жамандыктын концептуалдык карама-каршылыгында алардын ар кандай лингвистикалык каражаттар аркылуу көрсөтүлгөн мазмундук компоненттери айырмаланып, карама-каршылыктын нейтралдашуусу күзөтүлөт (же күзөтүлбөйт).

Диссертациялык темага тиешелүү жарык көргөн эмгектердин

тизмеси:

1. Розыкова М.Б. Роль паремий при изучении русского языка [Текст] / М.Б.Розыкова // Вестник КГЮА. – Спецвыпуск – 2006. ISSN: 1694-5344

2. Розыкова М.Б. Природа и содержание концептов «добро» и «зло» на примере паремий русского, кыргызского и узбекского языков [Текст] / М.Б.Розыкова // Вестник ОшГУ. – 2013. № – 2. – С. 66-68. ISSN: 1694-7452
3. Розыкова М.Б. Роль пословиц в межкультурной коммуникации [Текст] / М.Б.Розыкова // Вестник ОшГУ. – 2012. № – 4. – С. ISSN: 1694-7452
4. Розыкова М.Б. Трактовка термина «концепт» в современной лингвистике [Текст] / М.Б.Розыкова // Вестник ОшГУ. – 2014. № – 3. – С. 130-133. ISSN: 1694-7452
5. Розыкова М.Б. Концепты добро и зло в русской, кыргызской и узбекской картине мира [Текст] / М.Б.Розыкова // Сборник, посвященный 70-летию Зулпукарова К.З., Языки в лингвоэтнокультурном пространстве Кыргызстана, 2017. – С. 136-140. ISBN: 9967-21-009-5
6. Розыкова М.Б. Выражение национального менталитета в пословицах русского, кыргызского и узбекского народов о семье [Текст] / М.Б.Розыкова // Вестник ОшГУ. – 2018. Специальный выпуск. – С. 103-106.
7. Rozykova M, Madmarova G, Abytova G и др. Reflection of People Ethical Ideas in Proverbs and Saying [Текст] / Rozykova M, Madmarova G, Abytova G и др. // Open Journal of Modern Linguistics. – 2021. – Vol. 11. – P. 440-447. ISSN Print: 2164-2818 <https://www.scirp.org/journal/paperinformation.aspx?paperid=110097>
8. Розыкова М.Б. Лингвистическая трактовка лексем «добро» и «зло» в языковой картине мира русского, кыргызского и узбекского народов [Текст] / М.Б.Розыкова // Актуальные проблемы исследования русского языка. Сб-к научно-методических статей молодых ученых ОшГУ. Ош – 2021. – С. 20-26.
9. Розыкова М.Б. Понятия добро «яхшилик» и зло «ёмонлик» в узбекской ментальности [Текст] / М.Б.Розыкова // Вестник ОшГУ. – 2021. Том 3, № – 4. – С. 52-59. ISSN: 1694-7452 <https://elibrary.ru/item.asp?id=49314907>
10. Розыкова М.Б. Отражение этических представлений народов в пословицах и поговорках [Текст] / М.Б.Розыкова // Вестник ОшГУ. – 2021. Том 3, № – 4. – С. 70-79. ISSN: 1694-7452 <https://elibrary.ru/item.asp?id=49314909>
11. Розыкова М.Б. Сходство и различие паремий о семье в русской, кыргызской и узбекской лингвокультурах. Обряд сватовства [Текст] / М.Б.Розыкова // Вестник ОшГУ – 2022. Специальный выпуск. Материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 75-летию со дня рождения профессора Зулпукарова К.З. – С. 296-306. <https://www.oshsu.kg/storage/uploads/files/21655894034KonferenciZulpukarov.pdf>
12. Розыкова М.Б. Результаты ассоциативного эксперимента носителей русского, кыргызского и узбекского языков на слова-стимулы «добро» и «зло» [Текст] / М.Б.Розыкова // Международный журнал гуманитарных и естественных наук № 4-3 (79), апрель 2023 г. Международный ежемесячный научный журнал. – С. 166-173. <https://elibrary.ru/item.asp?id=53810909>

13. Розыкова М.Б. Сходство и различие паремий о семье, семейных традициях в русской, кыргызской и узбекской лингвокультурах. [Текст] / М.Б.Розыкова // Международный журнал гуманитарных и естественных наук № 4-3 (79), апрель 2023 г. Международный ежемесячный научный журнал. – С. 198-203. <https://elibrary.ru/item.asp?id=53810916>

Розыкова Мавлюда Баратовнанын «Орус, кыргыз жана өзбек макал-лакаптарында «жакшылык» жана «жамандык» концепттеринин чагылдырылышы» темасындагы 10.02.20. тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Ачкыч сөздөр: концепт, концепттешүү, когнитив, лингвомаданият, когнитив, жакшылык, жамандык, акыл-ой, ан-сезим, эксплициттик, имплициттик, репрезентациялоо, дүйнө тааным, лингвомаданияттаануу.

Изилдөөнүн объектиси: орус, кыргыз жана өзбек тилиндеги «жакшылык» жана «жамандык» концептилерин репрезентациялоочу макал-лакаптар.

Изилдөөнүн максаты: жакшылык – жамандык оппозициясын камтыган орус, кыргыз жана өзбек макал-лакаптарындагы лингвомаданий өзгөчөлүктөрүн аныктоо.

Изилдөөнүн методдору: сыпаттоо методу, лексикалык бирдиктердин маанилерине компоненттик талдоо ыкмасы, концептуалдык талдоо ыкмасы, макал-лакаптарды когнитивдик чечмелөө ыкмасы, лингвокультурологиялык анализ, социолингвистикалык методдор.

Изилдөөнүн натыйжалары жана жыйынтыктары:

1) жакшылык-жамандык оппозициясынын мазмуну жана лингвистикалык объективтештирүү чөйрөсү кенейтилди;

2) үч элдин макал-лакаптар картинасында дүйнөнү концептуалдаштыруунун өзгөчөлүктөрү ачып берилди;

3) орус, кыргыз жана өзбек тилдериндеги макал-лакаптарга лингвокультурологиялык талдоо жүргүзүүдө «жакшылык» жана «жамандык» түшүнүктөрү менен байланышкан маданий маанилүү түшүнүктөр жөнүндөгү көз караштар тереңдетилди;

4) изилденип жаткан элдердин баалуулуктар жана антибаалуулуктар системасында «жакшылык» жана «жамандык» концепттеринин аксиологиялык мааниси аныкталган;

5) полиэтникалык аймактын тургундарынын тилдик аң-сезиминде жакшылык-жамандыктын оппозициясынын орду аныкталган.

Колдонуу чөйрөсү: алынган натыйжаларды лингвокультурология, когнитивдик лингвистика боюнча изилдөөлөрдө, маданияттар аралык байланыштын негиздерин, орус, кыргыз, өзбек тилдеринин паремиологиясын окутуу практикасында колдонулат.

РЕЗЮМЕ

к кандидатской диссертации Розыковой Мавлюды Баратовны на тему «Отражение концептов «добро» и «зло» в пословично-поговорочных изречениях русского, кыргызского и узбекского народов» 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание на соискание ученой степени кандидата филологических наук

Ключевые слова: концепт, концептуализация, когнитема, паремиология, сознание, концептосфера, менталитет, эксплицитный, имплицитный, репрезентация, мировоззрение, лингвокультуроведение.

Объектом диссертации являются пословицы и поговорки, репрезентирующие понятия «добро» и «зло» в русском, кыргызском и узбекском языках.

Цель настоящего исследования заключается в выявлении лингвокультурных особенностей русских, кыргызских и узбекских пословичных фрагментов картин мира, содержащих оппозицию *добро - зло*.

Методы исследования: метод описания, метод выборки, метод компонентного анализа значений лексических единиц, метод концептуального анализа, метод когнитивной интерпретации паремий, лингвокультурологический анализ, социолингвистические методы.

Основные результаты исследования:

1) расширено представление о содержании и сфере языковой объективизации оппозиции добро - зло;

2) выявлены особенности концептуализации мира в пословично-поговорочных картинах мира трех народов;

3) углублено представление о культурно значимых смыслах, связанных с понятиями «добро» и «зло» в ходе лингвокультурологического анализа паремий русского, кыргызского и узбекского языков;

4) установлена аксиологическая значимость концептов «добро» и «зло» в системе ценностей и антиценностей исследуемых народов;

5) определено место оппозиции добро-зло в языковом сознании жителей полиэтнического региона.

Сфера применения: выводы и результаты работы используются в исследованиях по лингвокультурологии, когнитивной лингвистике, в практике преподавания основ межкультурной коммуникации, паремиологии русского, кыргызского и узбекского языков.

RESUME

dissertation of Rozykova Mavlyuda Baratovna on the topic “Reflection of the concepts “good” and “evil” in proverbial sayings of the Russian, Kyrgyz Uzbek peoples” for the degree of candidate of philological sciences in the specialty 10.02.20 – comparative-historical, typological and comparative linguistics

Keywords: concept, conceptualization, cogniteme, paremiology, consciousness, concept sphere. mentality, explicit, implicit, representation, worldview, linguistic and cultural studies.

The object dissertations are proverbs and sayings representing the concepts of "good" and "evil" in Russian, Kyrgyz and Uzbek languages.

The aim of this study is to identify the linguocultural features of Russian, Kyrgyz and Uzbek proverbial fragments of worldviews containing the opposition good-evil.

Research methods: description method, method sampling, component analysis method values lexical units, method of conceptual analysis, method proverbs, cognitive interpretations linguistic and cultural analysis, sociolinguistic methods.

The main results of the study:

1) the idea of the content and scope of the linguistic objectification of the opposition good is expanded;

2) the features of the conceptualization of the world in proverbial and proverbial pictures of the world of three peoples;

3) the understanding of the culturally significant meanings associated with the concepts of “good” and “evil” was deepened in the course of a linguoculturological analysis of proverbs in the Russian, Kyrgyz and Uzbek languages;

4) the axiological significance of the concepts "good" and "evil" in the system of values and anti- values of the peoples under study has been established;

5) the place of the opposition good- evil in the linguistic consciousness of the inhabitants of the multi- ethnic region is determined.

Scope of application: the conclusions and results of the work are used in research on linguoculturology, cognitive linguistics, in the practice of teaching the basics of intercultural communication, paremiology of the Russian, Kyrgyz and Uzbek languages.

